

Amstelo damum

Tijdschrift voor de kennis van Amsterdam — 1 | 2023

€12,50

Inhoud

Amstelodamum
Jaargang 110–1, 2023

- 2 Het Amsterdam van *Jan Boomgaard*
6 *Pauline Micheels*: Louise C.A. van Eeghen (1884-1979)
De bildungsjaren van een feministe
25 *Celine Oldenhage*: Vergeten schilderij van Bartholomeus van der Helst (her)ontdekt Kort Amsterdams
36 *Patricia van Ulzen*: Nepkunst in Amsterdam Amsterdamse notitie — opinie en actualiteit
43 *Bert Zeeman*: Onder bibliothecarissen Burger, Sevensma en de Amsterdamsche bibliotheekquaestie van 1924
61 Recensies Boeken
63 Nieuwe publicaties De keuze van Amstelodamum

Amstelodamum
is een driemaandelijks tijdschrift van het Genootschap Amstelodamum.

Website
amstelodamum.nl

Redactie
Patricia van Ulzen *hoofdredacteur*
Renate Meijer *assistent hoofdredacteur*
Thijs Boers
Sarah Bosmans
Judith Brouwer
Gijs van der Ham
Merel Klein
Pauline Micheels
David Mulder
Erik Schmitz
Justyna Wubs-Mrozewicz

Eindredactie
Renate Meijer

Redactieadres
Redactie Amstelodamum
p.a. Stadsarchief Amsterdam
Postbus 51140, 1007 EC Amsterdam
e-mail: redactie@amstelodamum.nl

Voor (nieuwe) auteurs
De redactie ontvangt graag voorstellen voor degelijk onderbouwde artikelen die een nieuw licht werpen op heden en verleden van Amsterdam. Voor de auteursinstructies zie www.amstelodamum.nl

Ontwerp en opmaak
Gijs Sierman

Afbeelding omslag
Zie pagina 7

ISSN
ISSN 0165-9278

Verkoop uitgaven o.a.
Athenaeum Boekhandel (Spui 14-16)
Stadsboekwinkel (Vijzelstraat 32)

Uitgever
Virtùmedia bv Zeist

Lidmaatschap
Een lidmaatschap houdt in: vier tijdschriften en één boek per jaar, deelname gratis of tegen kostprijs aan excursies, lezingen en andere activiteiten.
Lidmaatschap normaal € 62,50, digitaal € 40,-, studenten € 19,-.
Aanmelden op onze website amstelodamum.nl of een e-mail aan amstelodamum@spabonneservice.nl (tel. 088-1102021).
Prijswijzigingen voorbehouden.
Opzeggingen twaalf weken voor afloop van de abonnementsperiode.

Geef Amstelodamum cadeau
Kent u iemand die ook prijs stelt op gedegen onderzoek naar heden en verleden van Amsterdam, maar nog geen lid is van Amstelodamum? Denk dan eens aan een lidmaatschap van Amstelodamum als cadeau. Als welkomstgeschenk ontvangt het nieuwe lid een extra jaarboek.
Aanmelden op de website amstelodamum.nl (Lid worden → cadeau-abonnement).

Patricia van Ulzen hoofdredacteur

Over dit nummer van Amstelodamum

Kijk ze braaf poseren voor Thérèse Schwartz, de zusjes Ella en Loukie van Eeghen (op de voorkant van deze *Amstelodamum* en op p. 7). Als Van Eeghen-telgen waren beide meisjes voorbestemd voor een beschermd leventje, maar de jongste van de twee, Loukie (1884-1979), stippelde haar eigen, avontuurlijke pad uit. Pauline Micheels beschrijft de eerste veertig jaar van Loukies leven, waarin zij zich ontwikkelde tot een actieve voorvechter van het internationale feminisme. Over een andere Van Eeghen, Piet (1816-1889), is onlangs een zeer leeswaardig boek verschenen. Auke van der Woud recenseerde het voor ons.

De reorganisatie van het Amsterdamse bibliotheekwezen in 1924 bracht de toenmalige bibliothecaris van de universiteitsbibliotheek tot razernij. Hij was zo woedend dat hij zijn persoonlijke wrok tegen zijn tegenstanders opschreef in een verslag dat hij zelf liet drukken. Bert Zeeman analyseert deze ‘bibliotheekquaestie’, die in de kern een strijd was tussen een vakinhoudelijke en een managementbenadering.

Dit nummer van *Amstelodamum* bevat ook een regelrechte *scoop*. Er is namelijk een nieuw schilderij van Bartholomeus van der Helst ontdekt. Of eigenlijk herontdekt, want een restaurator was al in 1932 op de handtekening gestuit die leidde tot de toeschrijving aan Van der Helst. Vreemd genoeg werd deze spectaculaire ontdekking daarna al snel weer vergeten. Studente Celine Oldenhage trof de Van der Helst aan in de collectie van de Waalse Kerk, en doet daarvan verslag in haar artikel voor de rubriek *Kort Amsterdams*.

De *Amsterdamse notitie* gaat dit keer over ‘nepkunst’ in Amsterdam: tentoonstellingen van kunstmuseum-achtige instellingen die geen of nauwelijks originele kunstwerken tonen. Moeten we het succes hiervan toejuichen omdat hierdoor meer mensen kunst gaan waarderen? Of betekent het juist de dood in de pot voor de echte musea?

We trappen dit nummer zoals altijd af met de rubriek *Het Amsterdam van*, dit keer geschreven door voormalig Amstelodamumvoorzitter én voormalig directeur van het Stadsarchief Jan Boomgaard.

Aletta Jacobs, Wilhelmina van Itallie-van Embden en Emmy Belinfante, prijkte ook Loukies naam. Het was niet alleen haar eerste grote internationale bijeenkomst, maar ook de eerste grote IVR-vergadering van na de oorlog. Daaraan was een uitgebreide discussie voorafgegaan over de vraag of overwonnen landen als Duitsland en Oostenrijk wel vertegenwoordigd konden zijn.⁴¹ Kort voor de bijeenkomst bleek Loukie eveneens een van de kandidaat-bestuursleden van de IVR te zijn en in Oslo werd zij gekozen tot tweede *recording secretary* van het hoofdbestuur. Daarmee zette ze haar eerste schreden in de internationale vrouwenbeweging.⁴² Zo had Loukie op haar zesendertigste haar bestemming bereikt. Een uitstekende kennis van de moderne talen, organisatorische ervaring, reizen naar diverse continenten en vele contacten, waaronder die met de presidente lady Aberdeen, zullen allemaal een rol gespeeld hebben. Toen ze in 1920 in het IVR-bestuur werd opgenomen, was haar *Bildung* nog niet voltooid – er viel nog veel te leren – maar beschikte ze over genoeg bagage voor een leven ten dienste van de vrouw in de samenleving. In mijn ogen was zij de ‘ideale onvermoeibare onbezoldigde secretaris’, iemand van de praktijk, meer dan van de theorie, altijd inzetbaar, maar nooit ter meerdere eer en glorie van zichzelf. Was dat de reden dat zij, wellicht vanuit een diepe religieuze overtuiging, aan het eind van haar leven al haar correspondentie vernietigde?

Tenslotte nog iets over haar verdere werkzame leven (afb. 11). In 1925 werd Loukie benoemd tot ‘reizend’ secretaresse – een soort IVR-ambassadrice – en IVR-vertegenwoordiger bij de Volkenbond. Steeds vaker was ze op reis of in Genève, waar ze in de loop der jaren economie en internationaal recht ging studeren. Ze groeide uit tot een belangrijke schakel binnen de IVR, waarin grote internationale thema’s passeerden, zoals vrijheid, vrede, ontwapening, migratie en slavernij. Vele jaren trok ze op eigen kosten van hot naar her over de wereld en tot op hoge leeftijd diende zij de IVR. Loukie van Eeghen stierf in 1979 in Genève.

41 Dat was inderdaad later het geval.

42 Diverse kranten, waaronder het *Algemeen Handelsblad* in 1920, 17 april, 7 en 31 augustus, 23 september en 23 oktober.

Celine Oldenhage

Kort Amsterdams Vergeten schilderij van Bartholomeus van der Helst (her)ontdekt

Celine Oldenhage (1999) is studente Cultuurgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht, waar zij haar masterscriptie schrijft over zerkenvloeren in Amsterdamse kerken. Daarnaast doet zij voor de Waals-Hervormde Gemeente onderzoek naar de collectie roerend religieus erfgoed.

Voor haar onderzoek naar de collectie van de Waals-Hervormde Gemeente stuitte Celine Oldenhage op een bijzondere toeschrijving van een van de regentenstukken. Zij beschrijft hoe restaurator Bakker in 1932 de signatuur van Bartholomeus van der Helst ontdekte, maar hoe deze vondst ook snel weer in vergetelheid raakte. Dankzij recent onderzoek is duidelijk dat het inderdaad om een echte Van der Helst gaat.

HET REGENTENSTUK UIT 1641-1642 ‘De bekende schilderijenrestaurateur, de heer P.N. Bakker, die op het oogenblik bezig is met een regentstuk uit de verzameling van het Walenweeshuis, deed dezer dagen de merkwaardige ontdekking, dat dit schilderij, dat in de registers van het weeshuis te boek staat als een “Van Someren” – een onbekende naam – de signatuur van Bartholomaeus van der Helst vertoont (...). De signatuur B. v. d. Helst bevindt zich in den rechteronderhoek en is gelukkig duidelijk bewaard gebleven. De restauratie had echter niet veel later kunnen plaats vinden: dan zou de grens van het uitvallen, veroorzaakt door te late verdoelingen, zich nog enkele centimeters naar boven verplaatst hebben en men zou nimmer te weten hebben kunnen komen dat dit merkwaardige regentstuk een echte Van der Helst is!’¹

Dit ‘merkwaardige’ regentstuk (afb. 1) waar avondblad *Het Volk* op maandag 14 maart 1932 naar verwees, was en is onderdeel van de schilderijencollectie van de stichting Wees- Oude Mannen en Vrouwenhuis van de Waalse Hervormde Gemeente (Hospice Wallon). Deze stichting is ontstaan vanuit het voormalig Walenweeshuis in Amsterdam en heeft het doek al 382 jaar in eigendom. Het in dit artikel besproken schilderij – te dateren tussen 1641 en 1642 – stelt een vergadering van de regenten van het Walenweeshuis voor.² Afgebeeld zien we de regenten van het Walenweeshuis: van links naar rechts Jean Dailly (1605-1664), Nicaise Thomas le Clercq (1604/05-1659), Pierre Sauchelle (1594-?) en Abraham Guillaume de Boyrlant (1586/87-?).

In 1931, toen het Walenweeshuis zijn driehonderdjarige bestaan vierde en koningin Wilhelmina en prinses Juliana het gebouw zou-

* De auteur bedankt Willem van Bennekom (Waalse Kerk Amsterdam) voor zijn hulp bij de totstandkoming van deze tekst. Daarnaast worden Matthias Smalbrugge (Vrije Universiteit Amsterdam, faculteit Religie en Theologie en voorzitter Stichting Hospice Wallon), Judith van Gent en Norbert Middelkoop (beiden Amsterdam Museum) bedankt voor hun opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel.

1 ‘Een van der Helst ontdekt’, *Het Volk. Dagblad voor de arbeiderspartij*, 14 maart 1932, p. 3.

2 W. van Bennekom en N. Middelkoop, *Doorgegeven zorg. De schilderijen van de Stichting Hospice Wallon*, Amsterdam (Amsterdam Museum) 2021, p. 28-29.

1 Bartholomeus van der Helst, *De regenten van het Walenweeshuis*, 1641-1642. Olieverf op doek, 138 x 200 cm. Foto René Gerritsen, Amsterdam Museum, bruikleen Stichting Hospice Wallon (4940).

den bezoeken, werd besloten enkele van deze regentenstukken schoon te maken.³ Dit restauratieproject werd uitgevoerd onder leiding van Georg Rueter (1875-1966) door de restaurator P.N. Bakker (1882-1940) en leverde, zoals we in het bovenstaande citaat lezen, een bijzondere vondst op. Het doek bleek een signatuur van de bekende schilder Bartholomeus van der Helst (1613-1670) te dragen. De ontdekking was opvallend, aangezien het schilderij in de literatuur niet tot het oeuvre van Van der Helst werd gerekend. Sinds het begin van de negentiende eeuw stond het meestal op naam van Hendrik van Someren (1615-1684). Tegenwoordig staat het schilderij te boek als anoniem.⁴

De vroegste toeschrijving aan Van Someren is de lijst 'Aanteekening gedaan op den 15 Julij 1806 van de Namen der schilders als meede de ouderdom van de stukken die in de Heere Regente kamer plaats hebben', uit het archief van de regenten en regentessen van het Walenweeshuis.⁵ Het schilderij in kwestie bevond zich op dat moment in de regentenkamer (afb. 2) van het nieuwe gebouw van het Hospice aan de Vijzelgracht (afb. 3), waar het vanuit het oude Hospice in de Laurierstaat (afb. 4) in 1671 mee naartoe zal zijn genomen. Bij het derde schilderij van de oude lijst lezen we 'dit stuk is geschildert door B. van Soomere in 1606 dus 200 jaar oud. De namen van der vier regenten zijn als volgt, Abraham de Boijrlant, Pierre Sauchelle, Jean Dailij en Nicaise le Clercq'.⁶ Die vier namen kloppen wel, wat niet verwonderlijk is, want ze staan ook duidelijk in sierlijke zwarte schrijffletters op het doek zelf. Maar de naam Van der Helst was blijkbaar inmiddels in het vergeetboek geraakt. In een handgeschreven boekje uit 1881, waarin alle schilderijen werden beschreven, die zich toen in het weeshuis bevonden, krijgt Rembrandts leerling Jan Victors (1619-1676) zelfs de eer.⁷ Waarom het doek op dat moment aan Victors werd toegeschreven is onduidelijk.

ONTDEKKING VAN DE SIGNATUUR Toen Bakker en Rueter op 21 augustus 1931 het Walenweeshuis bezochten om een prijsopgave te maken van de restauratiekosten, waren zij ook in de veronderstelling dat het een Van Someren betrof. Op de bewaard gebleven prijsopgave van Bakker uit het archief van de Waals-Hervormde Gemeente valt namelijk te lezen: 'Van Someren: gebarsten en geel geworden lopana vernis wegnemen, zeer veel erg nagedonkerde overschildering wegnemen en daarna opnieuw bijwerken'.⁸ Ook in het voortgangsverslag van de restauratie dat Rueter op 25 februari 1932 presenteerde aan de zogeheten Régence, de regenten en regentessen van het Walenweeshuis, is nog sprake van een schilderij van Van Someren: 'met de restauratie van 't schilderij Van Someren dat de heer Bakker onder handen heeft gaat het heel goed. Het wordt heel mooi. De bruine vernis met de barsten zijn allen verdwenen en nu is hij nog bezig met de beschadigde stukken bij te werken'.⁹

Pas toen de restauratie van de 'Van Someren' uit 1641-1642 bijna was afgerond, kwam er verandering in de zaak. In de notulenboeken van het Walenweeshuis vinden we onder de vergadering van

2 Het regentenstuk naast de schouw in de regentenkamer van het Walenweeshuis aan de Vijzelgracht. Foto circa 1953, fotograaf onbekend, Stadsarchief Amsterdam, collectie Bureau Monumentenzorg (BMA00038000091_002).

11 maart 1932 daarvan de eerste tekenen.¹⁰ Nadat het 'welgeslaagde' jubileum van een van de regentessen is besproken, staat er de mededeling 'dat de in herstelling zijnde schilderij, toegeschreven aan "Van Someren" een Van der Helst blijkt te zijn'.¹¹ Of de dames en heren met deze ontdekking blij verrast waren, zullen we waarschijnlijk nooit weten. Verderop in de notulen wordt al snel duidelijk dat er andere zaken waren die wellicht meer prioriteit van de Régence kregen dan deze kunsthistorische ontdekking. Niet in de laatste plaats de zorg over de weeskinderen zelf. Zo bleek een van hen, net hersteld van de waterpokken, getroffen te zijn door een oorontsteking, en had een ander na lang zoeken eindelijk een betrekking in Santpoort weten te vinden. Ook werd het mandolineconcert voor de kinderen besproken, alsmede komst van een grammofoon voor het weeshuis. De vergadering werd afgesloten met een mededeling van de directrice, die vriendelijk bedankte voor het nieuwe tapijt in haar kamer. Over de nieuw ontdekte Van der Helst lijkt niet meer te zijn gesproken.

Buiten de muren van het Walenweeshuis werd de ontdekking met meer aandacht ontvangen. Op 14 maart 1932 had avondblad

3 Stadsarchief Amsterdam (SAA), toeg. nr. 201, Archief van de Waalsch Hervormde Gemeente (AWHG), Archief van regenten en regentessen van het Hospice (ARRH), inv.nr. 2592, Notulen van de regenten en regentessen van het Walenweeshuis, 24 oktober 1929 tot 7 oktober 1936, f. 60-62. Besproken in de vergadering van woensdag 17 juni 1931.

4 Van Bennekom en Middelkoop, *Doorgegeven zorg*, p. 29.

5 SAA AWHG ARRH, inv.nr. 3634, Stukken betreffende de schilderijen 1806-1906.

6 Ibidem.

7 SAA AWHG ARRH, inv.nr. 3709, Register bevattende aantekeningen van A. Gildemeester betreffende veranderingen in het Huis aangebracht en betreffende de schilderijen, 1881.

8 SAA AWHG ARRH, inv.nr. 2662B, Bijlagen bij de notulen, 1745-1942, correspondentie J t/m W, Brief van P.M. Bakker aan de Régence van het Walenweeshuis, 21 augustus 1931.

9 Ibidem, correspondentie J t/m W, Brief van Georg Rueter aan de voorzitter van de Régence P. van der Laan, 25 februari 1932

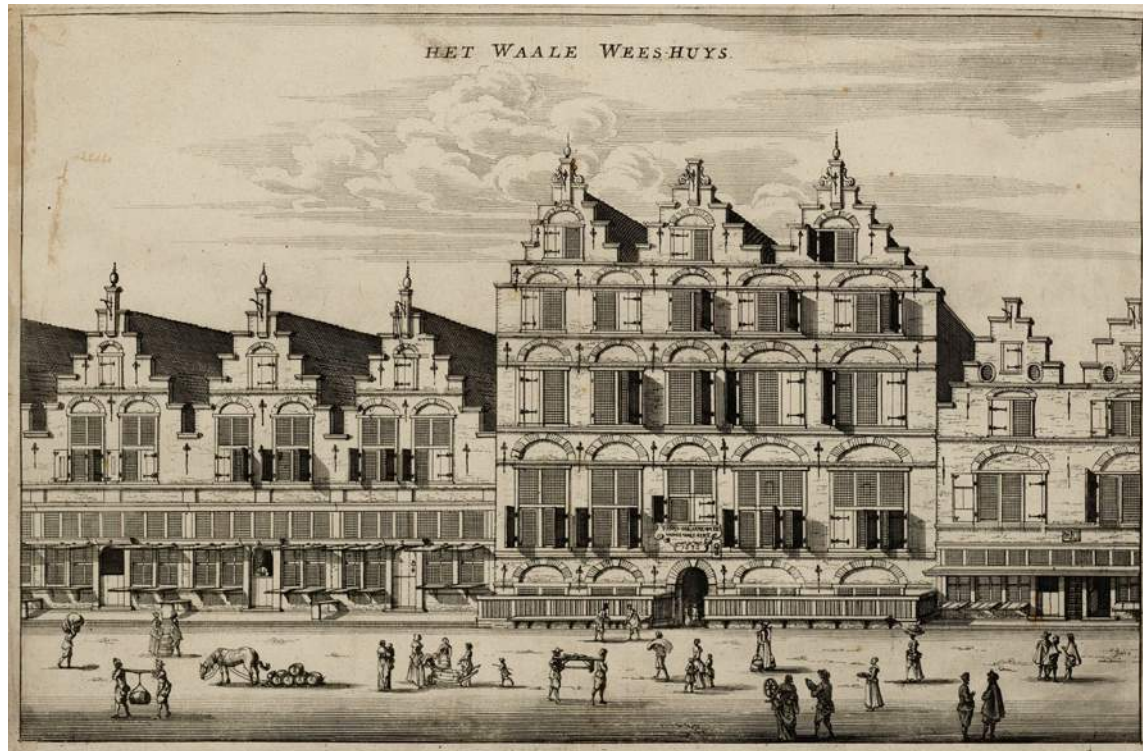
10 SAA AWHG ARRH, inv.nr. 2592, Notulen van de regenten en regentessen van het Walenweeshuis, 24 oktober 1929 tot 7 oktober 1936, f. 92-93.

11 Ibidem, f. 93-94.

3 ← Het Walenweeshuis aan de Vijzelgracht. Foto 1943, fotograaf onbekend, Stadsarchief Amsterdam, archief van de Dienst Ruimtelijke Ordening en rechtsvoorgangers (010009003138).

4 ↯ Jacob van Meurs, het eerste Walenweeshuis, 1631. Ets, 11 x 13 cm. Uit: O. Dapper, *Historische Beschryvinghe*, 1663, p. 420-421.

12 Zie noot 1.

13 SAA AWHG ARRH, inv.nr. 2592, Notulen van de regenten en regentessen van het Walenweeshuis, 24 oktober 1929 tot 7 oktober 1932, f. 94. In de vergadering van 8 april 1932 wordt het verzoek tot het maken van foto's in de notulen opgenomen. Een van de kranten waarin de Van der Helst genoemd wordt is: *De Standaard*, 13 april 1932, p. 4.

14 SAA AWHG ARRH, inv.nr. 2662B, Bijlagen bij de notulen, 1745-1942, Correspondentie J t/m W, Brief van Georg Rueter aan de Régence van het Walenweeshuis, op 22 maart 1932.

15 *Voorlopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst*, dl. v, II, De gemeente Amsterdam, Utrecht 1933, p. 101. In het voorwoord van deze uitgave valt te lezen dat de gegevens voor dit hoofdstuk in de jaren 1919-1925 bijeengebracht zijn.

16 Particulier archief Waals-Hervormde Gemeente Amsterdam, Jaarverslagen 1930-1966, f. 12.

17 SAA AWHG ARRH, inv.nr. 3635, Inventaris van de belangrijkste schilderijen, meubels en voorwerpen in het Hospice Wallon, 1948, f. 4.

18 I. Schöffer, tent.cat. *De Hugenoten in Nederland. Tentoonstelling in het museum 'Het Prinsenhof'*, Delft (Museum Het Prinsenhof) 1963-1964.

19 *Ibidem*, p. 56.

Het Volk de primeur.¹² De ontdekking van Bakker wordt hierin uitvoerig beschreven en de dagen erna berichten in totaal zeventien verschillende kranten, variërend van landelijk tot lokaal, over de ontdekking. Aan de regenten werd zelfs toestemming gevraagd foto's te mogen nemen van het schilderij, en al snel verschenen er ook geïllustreerde krantenartikelen met Bakker, die in een van de gangen van het Walenweeshuis voor het regentenstuk zit (afb. 5).¹³ Gezien het verspreidingsgebied en bereik van deze kranten zal een flink deel van het Nederlandse lezerspubliek in het voorjaar van 1932 van de bijzondere ontdekking op de hoogte zijn geraakt. Merkwaardigerwijs schreef Rueter het bestuur van het Walenweeshuis pas op 22 maart 1932 over de gevonden signatuur (afb. 6). Van der Laan, de voorzitter van de Régence, liet hij weten: 'Zeër geachte heer, bij 't schoonmaken van den rechter onderhoek van 't schilderij van V. Someren, kwam den naam van B. van der Helst te voorschijn. Het regentenstuk is dus niet een van Someren maar een van der Helst.'¹⁴ Het wekt bevreemding dat dit bericht niet leidde tot meer opwinding binnen het bestuur van het Walenweeshuis, want Bartholomeus van der Helst was ook toen al een grote naam.

VAN DER HELST VERGETEN Maar het werd nog vreemder.

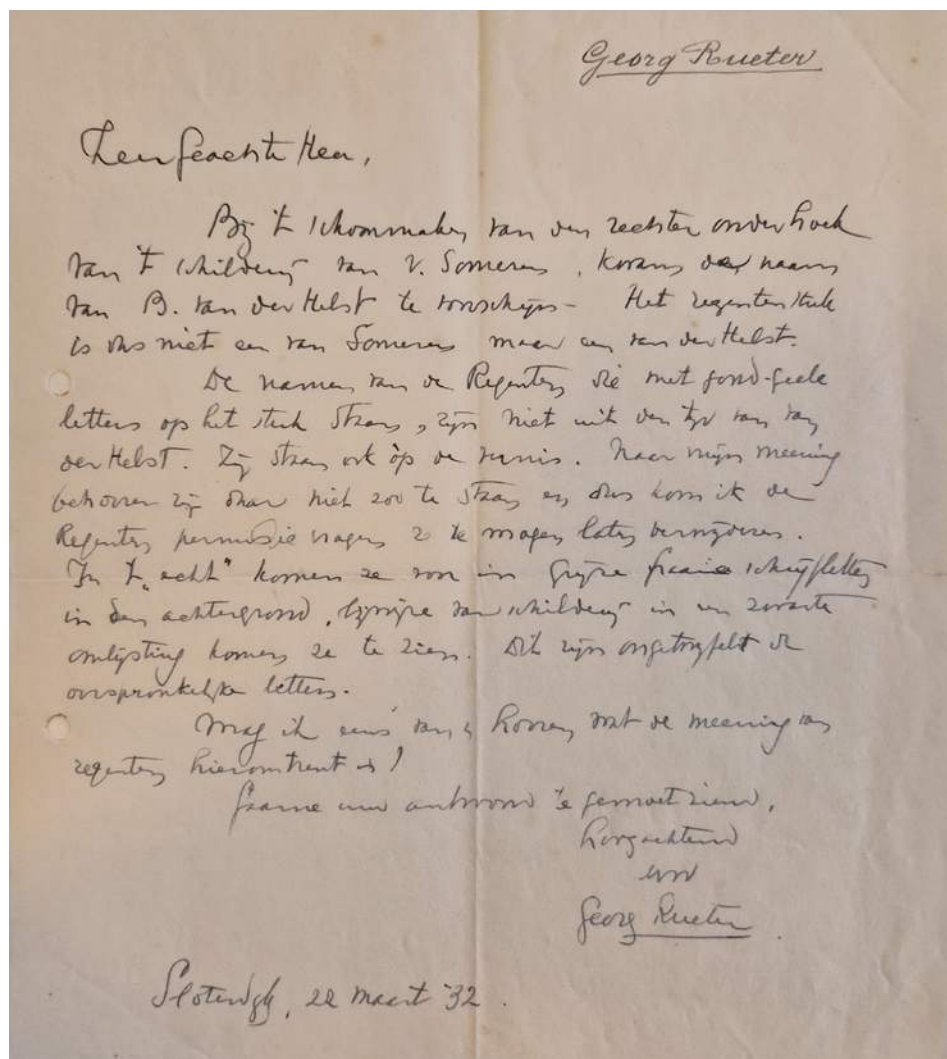
Alle krantenartikelen en notulen over de nieuwe toeschrijving leken namelijk te zijn vergeten toen het jaar daarop in 1933 de *Voorlopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst* verscheen.¹⁵ Nog geen jaar nadat de signatuur van Van der Helst is ontdekt, werd daarin de naam Van Someren alweer genoemd. Hoe het heeft kunnen gebeuren dat de signatuur de maker(s) van de *Voorlopige lijst* is ontgaan, blijft onduidelijk. Lag het hoofdstuk van het Walenweeshuis in Amsterdam al vóór 1932 klaar in kopijvorm en heeft men het voor de uitgave in 1933 niet meer aan kunnen passen? Ook in het Walenweeshuis zelf lijkt de ontdekking al na een aantal jaar naar de achtergrond te zijn verdwenen. In het jaarverslag uit 1932 lezen we nog 'Il fut très remarquable qu'un de ces tableaux, attribué au peintre Van Someren, parut être un Van der Helst.'¹⁶ Slechts zestien jaar later, in de in 1948 opgemaakte boedelbeschrijving van het interieur dat zich op dat moment aan de Vijzelgracht bevindt, staat bij het bewuste schilderij geschreven: 'H.v. Someren, 1641-42 vier regenten, binnenmoeder en twee wezen om een tafel'.¹⁷

De ontdekking uit 1932 was al met al dus maar een kort leven beschoren. Wel kwamen er langzaam vraagtekens bij de oude Van Someren-toeschrijving. Toen in november 1963 een groot deel van de schilderijcollectie van het Hospice in bruikleen werd gegeven aan Museum Het Prinsenhof in Delft voor de tentoonstelling *De Hugenoten in Nederland*, bevond ook onze in het vergeetboek geraakte Van der Helst zich tussen de uitgeleende doeken (afb. 7).¹⁸ In de tentoonstellingscatalogus staat bij het doek uit 1641-1642 geschreven: 'onbekende schilder (Van Someren?)'.¹⁹ Maar twee jaar later acht kunsthistoricus Frits van Kretschmar (1919-2019) het 'zeer onwaarschijnlijk' dat het regentenstuk aan Van Someren kan worden toegeschreven. De mogelijkheid dat het een Van der Helst

5 De restaurator P.N. Bakker voor het regentenstuk in de gang van het Walenweeshuis aan de Vijzelgracht 13. Foto 1932, fotograaf onbekend, *De Standaard*, 13 april 1932, p. 4.

6 Brief van Georg Rueter aan de Régence van het Walenweeshuis over de ontdekking van de signatuur van Bartholomeus van der Helst, 1932. Foto auteur. Stadsarchief Amsterdam, toeg.nr. 201, inv.nr. 2662.B.

7 Overzicht van de zaal met regentenportretten *Hugenoten in Nederland* in Museum Prinsenhof, Delft, 23 november 1963-27 januari 1964. Foto 1963, fotograaf onbekend / Anefo, Nationaal Archief, Den Haag.

zou kunnen zijn, noemt hij niet.²⁰ Ook in *Terugkijken en Vooruitzien*, een door de Stichting Hospice Wallon in 1992 gepubliceerd jubileumboekje, komt de signatuur van Van der Helst niet ter sprake.²¹ Evenmin is dat het geval bij diverse taxaties van de schilderijencollectie die door de jaren heen zijn uitgevoerd: geen van de taxateurs vermeldt de aanwezigheid van de signatuur.²² Het mag dan ook niet verwonderlijk heten dat Judith van Gent, hoofd Collecties van het Amsterdam Museum, die in 2011 promoveerde op Bartholomeus van der Helst, het schilderij niet in haar oevrecatalogus opnam.²³ Norbert Middelkoop, senior conservator Schilderijen van hetzelfde museum, nam de regentenstukken van de Walen op in zijn dissertatie *Schutters, gildebroeders, regenten en regentessen* (2019) en besprak daarin een groot deel van de schilderijencollectie. Hij noemde daarin de aloude toeschrijving aan Hendrik van Someren 'lastig te onderbouwen'.²⁴ Onbekend met de ontdekking uit 1932 schreef hij in 2021, kennelijk op stylistische gronden, dat 'de jonge Van der Helst' een betere kandidaat zou zijn, maar dat voor een goed oordeel het doek eerst gerestaureerd zou moeten worden.²⁵

Toen Norbert Middelkoop deze hypothese opperde, bevond het doek zich al lang niet meer in het gebouw aan de Laurierstraat waarvoor het was gemaakt. Al in 1671 was het meeverhuisd naar het nieuwe gebouw aan de Vijzelgracht, waar het tot het einde van de jaren zestig van de vorige eeuw in de regentenkamer hing. In het Walenweeshuis woonden toen nog achttien 'pensionaires' uit de Waals-Hervormde Gemeente, de laatste wees was jaren daarvoor al vertrokken.²⁶ Omdat het verouderde gebouw inmiddels niet meer aan de nieuwe huisvestingsmaatstaven kon voldoen, besloot de Régence in 1962 tot het bouwen van een nieuw verzorgingstehuis aan de Veluwelaan. Toen de nieuwbouw in 1971 eindelijk klaar was, ging een deel van de regentenstukken mee. In het nieuwe pand kreeg de 'vergeten' Van der Helst een prominente plek in de vergaderkamer (afb. 8).

- 20 F.G.L.O. van Kretschmar, *De portretten van het Walenweeshuis te Amsterdam*. Jaarboek Centraal Bureau voor de Genealogie, z.pl. 1965, p. 8.
- 21 H.C. Fuhri Snethlage en C. van Hengel, *Terugkijken en Vooruitzien. Hospice Wallon 25 jaar aan de Veluwelaan 1967-1992*, [Amsterdam] 1992, p. 24.
- 22 Taxatierapport van het Hospice Wallon op de Veluwelaan 19, van 25 februari 1993, schrijft het toe aan Jacobus Buys (1724-1801); taxatierapport van 14 november 2003 schrijft het toe aan Hendrik van Someren; taxatierapport van 2 oktober 2009 schrijft het toe aan Hendrik van Someren; taxatierapport van 27 december 2016 schrijft het toe aan Hendrik van Someren.
- 23 J. van Gent, *Bartholomeus van der Helst. Een studie naar zijn leven en werk*, Zwolle 2011, p. 148.
- 24 N. Middelkoop, *Schutters, gildebroeders, regenten en regentessen. Het Amsterdamse corporatiestuk 1525-1850*, 3 dln, Amsterdam 2019, dl. 1, p. 310, dl. 3, p. 894-895.
- 25 Van Bennekom en Middelkoop, *Doorgegeven zorg*, p. 29.
- 26 *Ibidem*, p. 60-61.

8 Het regentenstuk in de vergaderkamer van het nieuwgebouwde Hospice Wallon aan de Veluwelaan, 1997. Foto Hans Roland, eigen collectie Waals-Hervormde Gemeente Amsterdam.

DE HERONTDEKKING De bouw van het pand aan de Veluwelaan had grote gevolgen voor de historische collectie groepsportretten, gravures, meubels, porselein, tin, geschenken en ander erfgoed van het Hospice. Drie eeuwen lang was alles bijeengebleven, nu raakte het verspreid. Kostbare stukken werden op de veiling verkocht, andere verdwenen omdat ze geen functie meer hadden. In de nieuwe context raakte langzamerhand de kennis over deze bijzondere collectie verloren. De schilderijencollectie werd naar aanleiding van de bruikleenovereenkomst met het Amsterdam Museum in 2021 beschreven door Willem van Bennekom en Norbert Middelkoop,²⁷ maar het ontbrak de inmiddels sterk geslonken Waals-Hervormde Gemeente aan een compleet overzicht van de eigen collectie voorwerpen uit zowel het kerkgebouw aan de Oude Zijds Achterburgwal als het Walenweeshuis.

Dit leidde ertoe dat de kerkenraad mij in 2021 de opdracht gaf een geactualiseerde inventarisatie te maken. Het ging om een grote hoeveelheid – ook onontdekt – erfgoed. De in de loop der jaren verweesd geraakte voorwerpen bleken zich in de gangen en aan de muren van het gebouw aan de Veluwelaan te bevinden, in het collectiecentrum van het Amsterdam Museum maar ook in de vele kasten en ruimten van de Waalse Kerk. Het omvangrijke archief van de Waals-Hervormde Gemeente, inmiddels overgebracht naar het Stadsarchief Amsterdam, laat ik in deze opsomming nog buiten beschouwing. Veel informatie was over de meeste voorwerpen inmiddels niet meer bekend, waardoor het een complexe onderneming was.

²⁷ Zie noot 2.

Een eerste verkenning naar de geschiedenis van deze gemeente en haar voorwerpen voerde ik daarom uit in Delpher, de gedigitaliseerde kranten- en tijdschriftencollectie van het archief van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.²⁸ De gedigitaliseerde teksten zijn hier woord voor woord doorzoekbaar op meer dan dertien verschillende (historische) spellingsvarianten, die de afgelopen tweehonderd jaar in de kerk en het weeshuis zijn gehanteerd. Die exercitie leverde een bronnencorpus op van totaal 49.971 kranten en 2438 tijdschriften. Om een lang verhaal kort te maken: zo kon het gebeuren dat ik, na ruim twaalf dagen, bij toeval stuitte op het krantenbericht uit 1932 waarin de vergeten ontdekking werd beschreven. Het was december 2021.

Het zal de lezer waarschijnlijk niet verbazen dat bij mij al snel de twijfel over deze (her)ontdekking toesloeg. Stond de signatuur van Van der Helst echt in de rechteronderzoek zoals de kranten het destijds hadden beschreven? Nadere bestudering van het schilderij was nodig. Om te beginnen moest het schilderij uit zijn lijst worden gehaald; die overdekte immers de plaats waar vermoedelijk de signatuur zou staan. Na bijna een jaar waarin ik onder meer de archieven van de Waals-Hervormde Gemeente nogmaals op alle denkbare verklaringen doorzocht, besloten het bestuur van de stichting en ik de kwestie aan het Amsterdam Museum voor te leggen. Daar bevond het doek zich immers en daar was ook de meeste expertise aanwezig. In aanwezigheid van een kleine kring van betrokkenen werd het schilderij in het najaar van 2022 uit zijn lijst gehaald. Het was een ongemeen spannend moment. Het doek had verschillende overschilderingen en de vernislagen waren verkleurd. Ernstiger was dat op het eerste gezicht op de vermeende plaats van de signatuur nauwelijks iets zichtbaar was.

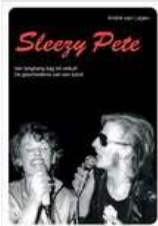
TOT SLOT In opdracht van de Stichting Hospice Wallon heeft restaurator Liesbeth Abraham daarom de hoek waarom het ging begin november 2022 zorgvuldig schoongemaakt, waarna de eerste omtrekken van de signatuur zichtbaar werden. Dit bevestigde de ontdekking uit 1932. Judith van Gent noemt de schade aan de rechteronderhoek groot, en dat is niet overdreven. Onder de oude overschilderingen zit gedeeltelijk geen verf meer. Daar staat tegenover dat de letters die het woord ‘helst’ vormen duidelijk te zien zijn, en dat hetzelfde geldt voor de bovenkant van een ‘B’, de poot van een ‘d’ en de letters ‘er’. Bakker en Rueter spraken dus de waarheid toen ze in 1932 de ontdekking van het signatuur wereldkundig maakten.

Het blijft voorlopig nog een raadsel hoe het kan dat deze signatuur van Van der Helst uit het collectieve geheugen is verdwenen. De resultaten zijn tot nu toe veelbelovend, maar verder (kunsthistorisch)onderzoek en een restauratie zijn nodig om dit herontdekte schilderij in de juiste context te kunnen plaatsen.

²⁸ ‘Delpher kranten’, Koninklijke Bibliotheek, kb.nl/onderzoeken-vinden/datasets/delpher-kranten, website bezocht 17 februari 2023.

André van Leijen, *Sleezy Pete. Van langharig tuig tot vetkuif. De geschiedenis van een band* Het Schiedams Schrijfbedrijf 2023

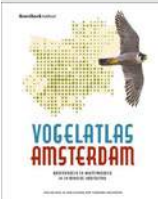
De geschiedenis van een schoolband, ontstaan in de hippietijd. Sleezy Pete maakte van het Gereformeerd Gymnasium 'misschien wel het meest swingende gymnasium van Amsterdam'. Het boek geeft een leuk beeld van de jongerenscene in de jaren 60 en 70 rond deze 'dampende en stampende' rock & rollband. Van binnenuit geschreven door de voormalige drummer.

Ruben Vis, *Niet gemakkelijk iets te bereiken in Amsterdam West. Geschiedenis van het Joodse leven in het westen van Amsterdam* Sanders Israëls-synagoge Sjoel West 2023

In de eerste decennia van de twintigste eeuw trokken Joden vanuit de Jodenhoek in het centrum deels naar nieuwe stadsdelen in West, Zuid, Plan Zuid (Rivierenbuurt), Oost en Noord. Maar 150 jaar geleden stond de allereerste sjoel buiten de Jodenbuurt al in West. Dit boek brengt het religieus-Joodse buurtleven in beeld, en de rol van Joodse buurtverenigingen, voor en na de verschrikkingen van de oorlog.

Frank van Groen en Jip Louwe Kooijmans, *Vogel-atlas. Amsterdam Broedvogels en wintervogels in en rond de hoofdstad* Uitgeverij Noordboek 2022

Amsterdam geen vogelstad? Verkeerd gedacht. Dit alomvattende boek toont alle circa tweehonderd vogelsoorten in Amsterdam in al hun glorie, met prachtige foto's en kaarten die de veranderende populatie door de jaren heen laten zien. Ook wordt er ingezoomd op de effecten van bijvoorbeeld klimaatverandering en verdere verstedelijking op de leefwereld van de vogels. Als bonus geven de auteurs nog tips hoe je je tuin vogelvriendelijker kunt maken. Hier word je vogelaar van.

Selma Leydesdorff en Harry Mock, *Het Joodse proletariaat van Amsterdam 1900-1940 in woord en beeld* Amphora 2023

Het vooroorlogse Joods Amsterdam komt tot leven in dit boek. Op basis van allerlei bronnen, inclusief interviews met de overlevenden, laat Selma Leydesdorff de Joodse stad in al haar facetten zien. Het is een herziene editie van een eerder werk uit 1987, opgeluisterd met schilderijen over het Joodse stadleven van G.J. Staller, verzameld en geselecteerd door Harry Mock.

Gary Schwartz, *Rembrandt met rode baret. De wilde avonturen van een bezadigd zelfportret* WBooks 2023

Rembrandt-expert Gary Schwartz is stellig: het portret van de man met rode baret is wel degelijk een echte Rembrandt. Veel spannender is echter de reis die het werk doormaakte. Gekocht door de latere koning Willem II, doelwit van een kunstroof en later een diplomatieke speelbal in de Koude Oorlog. Een waargebeurde historische thriller, met Rembrandts meesterwerk, nu in Duitse privécollectie, in de hoofdrol.

Peter de Waard, *Het geheim van Beursplein 5. Het Turbulente verhaal van vijftig jaar Amsterdamse effectenhandel* Balans 2023

Een mooi onderwerp, een halve eeuw beurshandel in Amsterdam, niet alleen vanwege de vele anekdotes, maar ook omdat allerlei maatschappelijke ontwikkelingen erin gespiegeld worden. Peter de Waard putte uit zijn eigen ervaringen met beursnieuws als financieel journalist bij *de Volkskrant*, en gebruikte daarnaast een ruime hoeveelheid publicaties.

De publicaties zijn verkrijgbaar in de Stadsboekwinkel, Gebouw De Bazel, Vijzelstraat 32, hal, 020-6250950, www.stadsboekwinkel.nl

Tekst: Renate Meijer, Patricia van Ulzen en Marten Visser

Aanvulling

Naar aanleiding van het artikel van Wijnand Galema, 'Een eigen domein voor de zelfstandige vrouw. Woongebouw de Klokkenhof aan het Surinameplein', *Amstelodamum* 4-2022, p. 212-233, ontving de redactie deze aanvulling:

In 2019 werd Erfgoedvereniging Heemschut door bewonersvereniging Surinameplein geïnformeerd over het plan van Vesteda om de bebouwing aan de zuidoostzijde van het plein te slopen ten behoeve van nieuwbouw. Het betrof Surinameplein 35-59, vanaf het voormalige bejaardenhuis Eben Haëzer tot en met de vroegere bibliotheek. Heemschut heeft niet gearzeld

het stadsdeel te verzoeken het ensemble Klokkenhof aan te wijzen tot gemeentelijk monument. Vanwege de cultuurhistorische waarden, uitvoerig beschreven door Wijnand Galema, maar ook als stedenbouwkundig-architectonisch beeldbepalend gebouw. Die waarden zijn onderschreven door Monumenten en Archeologie en de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit van de gemeente Amsterdam. Reden voor het stadsdeel om, ondanks bezwaar van de eigenaar, Klokkenhof met het bibliotheekgebouw in 2020 te beschermen als monument.

Paul Meijer,
Heemschut Amsterdam

Genootschap Amstelodamum

Het Genootschap Amstelodamum, opgericht in 1900, stelt zich ten doel de kennis en de belangstelling voor het verleden en heden van Amsterdam te bevorderen. Het Genootschap geeft jaarlijks viermaal een tijdschrift uit en eenmaal een boek met studies over de stad en haar bewoners. Leden krijgen deze publicaties gratis toegestuurd. Voorts organiseert het Genootschap excursies en lezingen voor leden.

Beschermvrouwe

Femke Halsema *Burgemeester van Amsterdam*

Bestuur

Emmy Ferbeek *Voorzitter*
Dos Elshout *Vicevoorzitter en eerste secretaris*
Marijke de Groot *Tweede secretaris*
Wim Berkelmans *Penningmeester*
Rutger Siemeling
Marianna van der Zwaag

Secretariaat

Mr. R. Siemeling
Postbus 51140
1007 EC Amsterdam
Tel 085-8880889
secretaris@amstelodamum.nl

Website

www.amstelodamum.nl

Schenkeningen

Amstelodamum heeft de culturele ANBI (Algemeen Nut Beogende Instelling) status. Mocht u een schenking overwegen neemt u dan contact op met de secretaris: secretaris@amstelodanum.nl

Copyright

Artikelen uit Amstelodamum mogen alleen worden overgenomen na overleg met de redactie en met volledige bronvermelding. Niet in alle gevallen is het mogelijk de houder van de rechten van een foto te achterhalen. Eventuele rechthebbenden, die menen rechten op een afbeelding te bezitten, kunnen zich in verbinding stellen met de redactie.